

УДК 930(497.11)(049.3)
930.2(497.11)(049.3)
93/94(497.11),18/19“:929(049.3)

ПОГЛЕДИ
Views

СИМА ЋИРКОВИЋ
О ИСТОРИОГРАФИЈИ И МЕТОДОЛОГИЈИ,
Историјски институт, *Studia Historica Collecta*, књига 3,
Београд, 2007, 373 стр.

Др Латинка ПЕРОВИЋ

Наслов најновије књиге Симе Ћирковића – *О историографији и методологији* – може, на први поглед, да завара читаоца. Иза овог помало уцбеничког наслова стоји, међутим, врхунско дело савремене српске историографије. Таквим га чине: композиција, ширина захвата, изграђен поглед на предмет и смисао историјске науке. Својом целином дело је, у средини и времену којима аутор припада, и једна ретка интелектуална аутобиографија.

Књига потиче из пера медиевисте, дакле, историчара-специјалисте. Али, она се само једним делом односи на средњи век. Њен и просторно и временски разрађен садржај заправо потврђује речи Јакоба Буркхарта, критичког историчара културе, о коме Ћирковић у својој књизи такође пише. „У наукама, међутим“, каже Буркхарт „човек може још на неком ограниченом подручју да буде мајстор, наине као специјалиста, и негде *треба* да то буде. Али, ако нећемо да изгубимо способност за општи преглед, па чак и за његово оцењивање, будимо на што већем броју других места дилетанти, бар на сопствен рачун, ради увећања сопственог сазнања и обогаћивања тачкама гледишта, иначе ћемо у свему што се налази изван специјалности остати незналице и евентуално, сирови људи. Дилетанту ће међутим, пошто он воли ствари, можда током живота постати могуће да се још на различитим местима истински удуби“.

Буркхартово разумевање односа *специјалисте, мајстора* према *општем погледу* није било од значаја само у XIX веку. Оно је блиско и Сими Ћирковићу: „Наличје специјализације било је губљење критерија за оно што је релевантно, обимна продукција о стварима без значаја, све већа знања

о све мањим предметима“. На том разумевању саздана је, на ретко отмен начин, књига *О историографији и методологији*.

Књигу Симе Ћирковића *О историографији и методологији* и „Сведочења попа Ђурђа Сремца“ – оглед којим ова књига започиње – дели пет векова. „Садржајем је био заокупљен на веома особен начин“, каже Ћирковић о далеком Сремцу, „а на форму, елеганцију, отменост није нимало полагао. О томе је изриком говорио: ’ко хоће да има елегантније, имаће добрано да поправља’, а још више је то делом доказивао“. Ћирковић полаже на садржај, али и на форму, елеганцију, отменост. У питању је, дакако, развој, „промена у историјском интересовању“. Јер, како Ћирковић каже: „Шире и потпуније доживљавање стварности нашег времена утицало је и на ширење и хуманизовање нашег интересовања за прошлост. Удаљивши се од традиционалног и класичног обрасца историје, ми смо пошли корак у сусрет Сремцу, који се у своје време није довољно приближио идеалу хуманистичког писања историје“.

Од политичке историје – некад по превасходству историје, интересовање се ширило према економском, социјалном, цивилизацијском феномену, да би се: „У новије време (...) историјски интерес експлозивно проширио у свим правцима тако да се данас може рећи да ништа људско историчарима није страно“. Све ове етапе кроз које је пролазио процес откривања прошлости и самоспознаје и у општој и у националној историји добиле су кондензован израз у делу Симе Ћирковића *О историографији и методологији*. Мудрост се такође не може планирати: ради се о аутору чији је дуг и постепен рад, уз интелектуалне и професионалне способности, морао резултирати делом широког захвата добродошлим увек и свуда, али неопходним данас и овде.

Композиција књиге и њен карактер. Шест поглавља књиге садржи 32 студије и огледа: I Претходници („Српски летописи и византијске кратке хронике“; „Сведочење попа Ђурђа Сремца“; „Мавро Орбин – живот и дело“), II Рајић и следбеници („Рајићева историја и почеци модерне српске историографије“; „Рад Јована Рајића на историји Босне“; „Јован Рајић и српска историјска терминологија“ „Вук као историчар српских градова“), III Критички историчари („Преломно раздобље српске историографије“; „Дилетанти у развоју српске историографије“; „Стојан Новаковић у развоју српске критичке историографије“; „Историографија као огледало времена“; „Традиције и историја традиција у делу Стојана Новаковића“; „Значај Константина Јиречека у историји Срба и Хрвата“; „Јављање критичке историографије на Великој школи и Универзитету“; „Михаило Динић као историчар“; „Једно столеће историјско-географских истраживања средњовековне Србије“; „Иван Божић (23. април 1915 – 20. август 1977). Поводом двадесетогодишњице смрти“, IV Методологија у примени („Проблеми мо-

дерне историјске синтезе“; „Методолошки проблеми проучавања средњо-вековне српске историје“; „Проблеми биографије светога Саве“; „Косовска битка као историјски проблем“; „Урбанизација као тема српске историје“; „Особености историографије о средњовековном периоду Црне Горе“; „Сведочење карте“), V Историографија у културном окружењу („Историја и друштвене науке“; „Социјална историја: Сустрет социологије и историје“; „Историографија у изолацији“; „Методологија историјске науке и методика историјске наставе“; „Настава историје пред изазовима плурализма“), VI Методолошке расправе („Јакоб Буркхарт – критички историчар културе“; „Убеђења и колебања у савременој историографији (Маргиналије уз једну подстицајну књигу“); „Трагање за предметом“; „Прилог критичком испитивању темеља историјске науке“).

По форми, дакле, књига *О историографији и методологији* представља зборник радова. По садржају, то су „студије и огледи из области које у нашој средини нису посебно неговане“: историја историографије и методологија. Писани су у периоду дужем од тридесет година и различитим поводима: прилози за научне скупове, предговори и поговори књигама, обележавање годишњица значајних историчара (Јован Рајић, Стојан Новаковић, Михаило Динић, Иван Божић) или значајних догађаја („Косовска битка као историјски проблем“). Односно, као шира размишљања о предмету и смислу историјске науке, у каква, на пример, спада сјајна студија „Јакоб Буркхарт – критички историчар културе“. Или као настојање да се поједини проблеми поставе и према њима успостави однос: историјска наука и друге науке; историографија у културном окружењу и као огледало времена (доба монизма и доба плурализма; методологија и методика наставе историје).

Дуг временски распон у коме су настајали Ћирковићеви огледи и студије, као и разноликост њиховог садржаја важно је нагласити због уједначености нивоа и стабилности критерија. Иако дуг временски распон омогућава и праћење развоја једног историчара, код Ћирковића је тешко уочити разлику у нивоу радова насталих на почетку и на крају поменутог распона. Стабилност критерија није „привилегија“ Ћирковића као медијисте. Доказ за то није само његов рад на историји Југославије или на историји Срба све до почетка XXI века, већ и огледи у књизи о којој је реч попут оних као што су „Историографија у изолацији“ и „Настава историје пред изазовима плурализма“.

Када је у питању однос историчара према разним епохама историје, Сима Ћирковић има у виду оно што о томе односу говори Јакоб Буркхарт: „ми се никад не можемо ослободити намера *нашег сопственог* доба и наше *сопствене личности*, и ово је можда највећи непријатељ сазнања (...) чим се историја приближи, нашем веку и нашој драгоцености личности, ми налазимо

да је све много ,интересантније‘, док смо у ствари ми ,заинтересованији“ . Али, тумачи Ћирковић Буркхарта – „Оно што проучавамо јесте континуитет који обезбеђује дух који ,има променљивост, али нема пролазност“ . Другим речима, универзалне вредности.

Ћирковић је критериј изграђивао примењујући врло широк истраживачки инструментариј, и он се своди на следеће: „Није наше да избегавамо вредновање, да се о вредностима не изјашњавамо, јер највеће вредновање налази се већ у прећутном избору ствари којима се бавимо, већ да свесно и методично употребљавамо мерила. Наша критика мора долазити у ту раније непознату димензију да разликује егзистенцијалне и вредносне судове, да се њима прилагоди. Не би се смело опису неке слике у историјском извору или доживљају уметничког дела постављати питање о тачности или веродостојности. Препознат, такав вредносни суд треба да буде полазна тачка за реконструисање мерила и скале вредности коју је примењивала проучавана епоха, који се вероватно разликују од наших мерила. Морали бисмо се клонити и тога да западнемо у морални nihilizam релативизујући све вредности и стављајући их на исту раван, јер је свака епоха имала своје схватање о томе шта је добро и зло. Постоје неке опште и темељне вредности, као што су поштовање живота и личности, тежња слободи и истини и сл., које заслужују да буду стављене изнад парцијалних вредности појединих друштава или епоха“.

Свом, у поменутом смислу изграђеном критерију Сима Ћирковић није више ништа додавао, да би то исто с још већом лакоћом одбацивао. Његова становишта о Марксовој теорији, на пример, чврсто су везана за њен историјски контраст. Ћирковић није имао ниједан разлог да та становишта ревидира и фалсификује. Са становишта провере његове доследности у интерпретацији – не само овог питања – велики временски распон у коме је настајала књига представља изузетну предност: нема много аутора који би своју научну доследност сами изложили провери. На поменутом месту и на њему сличним местима у књизи – читалац осећа супериорност научног мишљења и личног интегритета. Велика унутрашња равнотежа аутора, његова истрајност и неусиљена интелектуална одговорност дају књизи *О историографији и методологији* чврстину и поузданост. Зато она јесте и уџбеник у најбољем смислу речи.

Иако нису писани по плану, текстови у књизи, ипак, представљају заокружену целину. Овакав ефекат књиге објашњава чињеница да она има средишњу тему око које се групишу поглавља, студије и огледи. Та је тема, очигледно, заокружљива аутора више од три деценије: писци и дела „која су унапредила српску историографију“ и с тим тесно повезани „методолошки проблеми актуелни у нашој средини“. Укратко, та тема гласи: *историја српске историографије*. Јер, посматрани као целина, Ћирковићеви огледи

и студије „рефлектују епохе развоја српске историографије“ и степен њене обавештености о историографији у свету.

Најзад, књигу одликује разликовање историје историографије од историје модерних наука. Док се ове друге ограничавају „на формирану и диференцирану дисциплину“, историја историографије „већ мора залазити у дубљу прошлост и испитивати све видове суочавања с прошлошћу, условљене културом сваке поједине епохе“.

Ширина захвата. Заједно са *Енциклопедијом српске историографије* (са Радетом Михаљчићем, 1997), Сима Ћирковић је својом књигом *О историографији и методологији* поставио основе историје српске историографије. Повезујући епохе које у њеном развоју деле преломи, он је омогућио да се она посматра као процес, коме је могуће установити почетак, али који нема краја. Пошао је од претходника научне историографије (српски летописи и византијске кратке хронике, сведочења попа Ђурђа Сремца и биографије Мавра Орбина, Буркхартови *Дилетанти*, о чијем је месту у српској историографији без професионалних историчара Ћирковић писао у посебној студији). Наставио је исцрпним описом карике која „повезује критичку историографију са претходницима“ (Јован Рајић, 1726–1801). Први је детаљно анализирао полемику између критичких историчара и романтичара (Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић – Панта Срећковић) 1879. године. Установио је карактеристике српске историографије у последњој четвртини XIX века. Посматрао положај српске историографије у раздобљу после Другог светског рата, које је обележавао политички монопол Комунистичке партије. Наставио је да посматра историографију у време изолације Србије на прелазу XX у XXI век, да би назначио њене проблеме пред изазовима плурализма.

Прве епохе у развоју српске историографије Ћирковић је посматрао кроз дело великих појединаца. То је време без професионалних историчара. Међу 17 првих академика Српске краљевске академије, нико од оних који су се бавили историјом није био образован као историчар. Стојан Новаковић је био филолог. Чедомиљ Мијатовић – економист, Милан Милићевић – богослов, Панта Срећковић – богослов, Љубомир Ковачевић је студирао биологију, а Михаило Валтровић је почео као природњак, да би завршио архитектуру. „Било је, дакле, услова да се у другој половини XIX века у историјској дисциплини разликују сручњаци и нестручњаци, али није било центара или високошколске институције у којој би се образовали стручњаци за српску историју. Стручњаке је требало формирати на страни, као и у многим другим областима млади људи су слани на студије историје“. Међу првима су били Јован Ристић и Иван Павловић.

Што се тиче каснијих раздобља развоја српске историографије, тежиште је на феноменима, на тенденцијама, мада ни личност историчара није

сасвим у другом плану. Кроз научне биографије Михаила Динића и Ивана Божића прелама се једно врло важно раздобље српске историографије – оно у првој половини XX века. На Великој школи и на Универзитету већ су се образовали професионални историчари, створене су нове „парадигме“. Све се то огледа у Ћирковићевом редоследу епоха историје српске историографије.

Дело Јована Рајића *Историја разних словенских народа, посебице Бугара, Хрвата и Срба* – писано 1760–1768, објављено 1794–1975. године – означава „тренутак рађања модерне историографије“. Зато му Ћирковић посвећује велику пажњу. Он га види као израз потребе за делом о српској прошлости, у коме су се подударила настојања карловачких митрополита да нађу писца српске историје и инстинктивног опредељења Јована Рајића, тога „пустињака из Ковиља“ за мисију историчара, потом „више хваљена него читана“ (Никола Радојчић) Рајићева *Историја* у историји српске историографије има темељан значај. Зато јој се Ћирковић и враћао често, да би њену улогу сажето видео у следећем: прво бављење српском историјом на модеран начин, то јест – увиђање да без извора нема традиције; установљење појма „средњи век“, чиме је превазиђено ограничење на период после Немање и српска историја уведена „у визију европске историје“; одлучно одбацивање народне епске традиције: „он (се) у својој рационалистичкој и просветитељској настројености супротстављао ономе што су ширили народни певачи“. У овом последњем садржана је клица раздора до кога је дошло у српској историографији 1879. године, који је означио почетак српске критичке историографије.

Говорећи о овом прелому, Сима Ћирковић каже: „Критичка оријентација историографије представља општу појаву, у многим земљама у модерно доба, тако да се може схватити као ступањ у развоју свести о историји. Али, поред тога општег смисла ‘критичка историографија’ у нашем конкретном контексту означава и једну сасвим индивидуалну појаву, догађај специфично везан за српску културну ситуацију у последњој четвртини XIX века“.

Историја полемике до које је у српској историографији дошло 1879. године, после стицања државне независности, није никад написана што, са жаљењем, констатује и Сима Ћирковић. Али су њен повод, ток и непосредан исход познати.

Поменуте године, независно један од другог, Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић, установили су на основу историјских извора да краљ Вукашин није убио и није могао убити цара Уроша. То је било супротно становишту Панте Срећковића, професора националне и опште историје на Великој школи. И како Срећковић у свом схватању „да историја треба да буде средство патриотског рада, оруђе националног васпитања“ није

био усамљен, полемика је брзо прерасла оквире историографије. Она се, заправо, само ње није ни тицала.

Полемика рефлектује културну сложеност у Србији друге половине XIX века, али и политичке специфичности младе независне државе везане за њену оријентацију. „Заступници критичности“, каже Сима Ћирковић, „били су изазовни већ тиме што су оспоравали стара и устаљена схватања, а Руварчева заједљивост и духовитост привлачили су пажњу и старинским темама давали необичан сјај. А на страни традиционалиста било је уверење да је у игри веома велики улог, да се рушењем народног предања из епске традиције доводе у питање народне светиње, и да се тиме могу угрозити национални интереси“. Ови интереси били су поистовећени са довршењем ослобођења и уједињења српског народа и сматрани су *заветним циљевима*. *Романтичари* и *критичари* у српској историографији рефлектују и поделу на *традиционалисте* и *модернисте* у Србији, нарочито после стицања државне независности. Полемику и дугорочан утицај њеног исхода треба посматрати и у овом контексту.

Панта Срећковић је пензионисан 1894. године, а за професора Велике школе изабран је Љубомир Ковачевић. Тиме је симболично означена победа критичких историчара. Стојан Новаковић, који није учествовао у полемици, али је несумњиво био на страни критичких историчара, уочио је на самом почетку полемике разлику између посебног и општег у њој: „Нема сумње да је за историјску науку од велике знатности и да је увек права заслуга исправити и најмању хронологијску, генеалогичку, географску и какву му драгу ситницу. Али исправка *године* и *начина смрти цара Уроша* у српској историји има знаменитост далеко већу од обичне; заслуга се такве мора мерити особитом мером“.

Ту особитост мере захтевао је значај успостављања односа између народне историјске традиције и научне историографије. Исправљајући Рајића, Новаковић је писао да традиција није *објективна слика* заснована на изворима. Она је нестабилна и променљива. Историчар не сме са њом да се идентификује, али ни да је одбацује. Народна историјска традиција је специфично сведочанство о прошлости. У њој се налази „најдрагоценија грађа, грађа на упознавање *духовне физиономије народнога јавнога мишљења*, грађа потом за изучавање психолошких особина, и интелектуалне висине јавног мишљења, којом се дубина или плиткоћа народнога суда објашњава“.

Критичка историографија заснована на изворима није, дакле, замена за историјску народну традицију: она се само од ње разликује. Њихов међусобни однос је мера до које је стигло сазревање потребе једног народа да своју реалну прошлост сазнаје, и да за то развија посебне способности и проналази адекватна средства.

Исто као Јовану Рајићу, тако се Сима Ћирковић често враћао и Стојану Новаковићу. Разлог је налазио у томе што Новаковић „у освртима на пређени пут српске историографије није довољно запажен и наглашен“ – већ је остао у видокругу својих савременика и у сенци свог „политичког деловања“ и „политичког назора“. Ћирковић је у Рајићу налазио зачетника српске модерне историографије, а у Руварцу великог покретача интересовања за историјска питања. О величини Стојана Новаковића говорио је имајући у виду његову улогу у развоју српске историографије, и то „ако се у средиште видног поља стави напредовање саме историјске науке, ако се прати померање граница познатог, тематско богаћење, увођење нових димензија анализе...“

На поменутиим учинцима Стојана Новаковића темељила се српска историографија у наредним епохама свога развоја. Али, она Новаковићу дугује и упозорење на *особеност мерила* које је учинио на почетку полемике у српској историографији 1879. године. То упозорење се понекад губило из вида, а можда се није довољно ни разумело, и утолико је важније што је Сима Ћирковић на његовом трагу: „Критичка историографија не може се закључити, бар док постоји интерес за историју; свака генерација налази критичке задатке ослањајући се на оно постигнуто“. То је било важно за генерацију после Другог светског рата која је у условима политичког монопола успевала да сачува *особеност мерила*, то јест аутономију. Ништа мање то важи и за генерацију политичког плурализма: „Монопол је данас несумњиво уздрман, оспорено је његово идеолошко оправдање, али се услед континуитета у методама и у персоналу, новине у пракси слабо осећају... множина партија сама по себи, без програмских и практичних усмерења, не јемчи аутономност историчара у њиховом практичном делању, не обећава нове просторе слободе за остварење њихове просветитељске мисије“.

Симу Ћирковића заокупљају крупни проблеми као што су предмет и смисао историјске науке, однос теорије и историје, али и такве „појединости“ као што су прекид комуникације за светом и празнине настале у изолацији, настава историје, професионално организовање историчара кроз које би се култивисали односи и изграђивали критерији. Све су то елементи једне филозофије историје. Лишена мистификације и историје и историчара, без поистовећивања *проучаваоца са проучаванима*, она је: рационална, просветитељска и хумана.